

Postmodernisme og socialkonstruktionisme

(Af Michala Wahlström: Del af projekt, Roskilde Universitetscenter, 2007/08)

- Postmodernisme

'Det er min hovedtese, at denne sociale indlejring driver os frem mod en ny selvbevidsthed: den postmoderne.' (Gergen, 2006)

For at kunne tale om socialkonstruktionisme, er det nødvendigt at se på samfundsstrukturen som teorien udspringer af, nemlig det, ovennævnte, postmoderne. Ganske kort, er denne samfundsstruktur, 'blandt meget andet karakteriseret af individernes relative frisættelse fra institutionerne' (Søndergaard, 1996). Men også at individet, inden for de sidste tyve år, er blevet draget længere ind i de sociale omgivelser, i form af meninger, værdier og livsstile. Dette er, ifølge Gergen, grundet de teknologiske manifestationer, i.e. e-mails og telefonsvarer-beskeder der er nødvendige at besvare – også i vores fritid. Vi vil afgrænse dette afsnit til henholdsvis Gergen, Harré & Davis' og Søndergaards teorier, samt empiriske resultater, som taler om at individet er et relationelt selv. Til forskel fra det moderne samfund, 'which place a central emphasis on the individual as autonomous agent' (Gergen, 1991) og holder på at; 'individuals are fundamental units of society; relationships are secondary or artificial, a by-product of interacting individuals' (Gergen, 1991), udfordrer den postmoderne drejning opfattelsen om det autonome individ. Gergen, skriver eksempelvis: 'Social mætning medfører et alment tab, hvad angår forestillingen om et sandt og erkendeligt selv' (Gergen, 2006). Han argumenterer for at man når frem til det postmoderne, 'når selvet opsluges i en relationel tilstand' (Gergen, 2006), hvilket, han påpeger, kan udvikles - eller måske nærmere degenerere - til en pastichepersonlighed, som vi kommer nærmere ind på senere. Der opstår altså

en relation mellem selv og samfund i det postmoderne vestlige samfund, hvilket Gergen mener, er en følge af sprogets og den teknologiske udvikling. Han mener altså at det kun kan være muligt at skabe mening sammen med andre, og argumenterer for at udviklingen, i det postmoderne samfund, er årsag til de sociale ændringer og derved også en ændring af selvet.

- **Socialkonstruktionisme**

'Uanset hvordan man vender og drejer det, det socialt konstruerede individ, der sætter sit præg på folks handlemønstre. Og der er i sidste ende ingen midler, der kan føre os bag om konstruktionerne for at finde det virkelige.' (Gergen 2006)

Socialkonstruktionismen er ifølge Søndergaard, optaget af den gensidige proces mellem individ og samfund. 'Sproget er det generelt medierende træk i processen – forholder sig derpå problematiserende og analyserende til de forslag til træk og kategorier, som anden psykologi søger at fremanalysere' (Søndergaard, 1996) Trods kontinuiteten mellem individ og samfund, siger socialkonstruktionisme ikke ret meget om samfundet, da det er en teori der er orienteret mod at beskrive individet som *værende en del af samfundet*¹.

Vi vil bruge socialkonstruktionismen til at finde en mulig forklaring på det postmoderne individs sociale relationer og endvidere undersøge om det kan give os svar på afsnittet *kommunikation mellem kønnene*. For at nå frem til dette, skal vi se på henholdsvis diskurser, magt, positionering og subjektivering, som er fundamentale enheder i den socialkonstruktionistiske retning.

¹ Fra klyngemøde 2007-10-23.

Som den eneste socialkonstruktionist, taler Gergen stadig om roller og rollemodeller, men til forskel fra modernisterne, bruger han begreberne i en anden kontekst end de gjorde. Eksempelvis findes der et dansk tv program, *lægens bord*, hvor seeren kan lære hvilke symptomer der er tegn på hvilke sygdomme, og bliver derfor i stand til at spotte disse symptomer når han/hun konfronteres med dem. Her er lægen, ifølge Gergen, positioneret som vores rollemodel. Hans betegnelse af en rollemodel skal nemlig forstås som værende nogen eller noget, der formidler viden videre til en modtager, som så kan positionere sig selv i den rolle som for eksempel; den vidende inden for sygdomssymptomer. Han mener at samfundet er mere oplyst end nogen sinde før omkring sygdomme og psykiske lidelser, hvilket vi automatisk bedømmer andre mennesker ud fra (Gergen, 2006). Han præsenterer også et nyt begreb; pastichepersonligheden, et individ der endnu ikke har opnået sit relationelle selv, men som han siger, er det en personlighed de fleste individer, i det postmoderne samfund, besidder.

- Pastichepersonligheden

Selvet bliver hele tiden præsenteret for nye omgivelser og udsat for nye mennesker med andre holdninger og derfor er en afgørende forudsætning for den postmoderne vending, ifølge Gergen, at selvet er blevet befolket, hvilket medfører at mennesket konstant er i en rolle – spiller en af sine selver (Gergen, 2006), og på sin vis udvikler dem til at kunne tilpasse sig bedst muligt i flest mulige situationer, dette kalder han for en pastichepersonlighed og beskriver den således:

'The Pastiche personality is a social chameleon, constantly borrowing bits and pieces of identity from whatever sources are available and constructing them as useful or desirable in a given situation' (Gergen, 1991).

For det postmoderne samfund er tv'et en grundlæggende relationskilde (Gergen, 2006), senere er internettet også fuldt godt med. Mennesket er altså i relation til alt, hvad det måtte blive præsenteret for i disse medier, og som pastichepersonlighed kan det vælge frit hvilke karakterer det vil indoptage og bruge som sine egne. 'Britisk psykolog Michael Billig gør gældende, at evnen til at rumme modsætninger er vigtige af hensyn til de praktiske krav, vi konfronteres med i nutidens samfund' (Gergen, 2006).

- Diskurser

Samfundet og de sociale relationer er afgørende for mennesket, da det kun kan skabe mening sammen med andre i diskurser. Det føler for eksempel afsky og frygt for terror, men kun fordi vi i vesten er enige om at det er afskyeligt og frygtindgydende. Det er ikke desto mindre vigtigt, at vi lærer disse diskurser at kende for overhovedet at kunne indgå i relationer på konstruktiv vis: 'To know anything is to know in terms of one or more discourses' (Harré & Davis, 1990). Gergen mener at:

'De begreber vi har til rådighed, når det gælder om at forstå vores personlighed – begreber om følelser, motivation, tanker, værdier, meninger og lignende – er i betydelig grad tvingende for vores handleformer.'
(Gergen, 2006).

Man kan, ud fra disse perspektiver fristes til at konkludere, at jo mere man ved, i desto flere diskurser kan man mestre sin positionering via et bredt spektrum af selver.

- Magt som middel

Foucault mente at magt er en del af de relationer vi indgår i gennem sproget og

sprogbrugen.² Den eksisterer i den form at et individs handling afspejler et andet individs handling – 'enhver aktør er en konduktør: En der fører andre med sin opførelse.³' I og med at det postmoderne menneske daglig er påvirket af dets medmennesker, samfundets normer, medier, o.a. bliver det altså også påvirket af andre menneskers holdninger og handlinger dagligt. Her bliver Gergens omtalte pastichepersonlighed, som endnu ikke har opnået et relationelt selv, også en afgørende faktor for opretholdelsen af den relationelle magt. Den er alle påvirkningernes modpart og altså en afgørende faktor for magtpositionen.

- Subjekter i Positionering

Socialkonstruktionismen mener generelt ikke at individet består af forskellige roller, i stedet henviser den til positioneringsbegrebet. Forskellen på disse begreber ligger ifølge Davis og Harré i, at sidstnævnte giver os mulighed for at tænke på os selv som et vælgende subjekt, hvorimod en rolle er forudbestemt af vores erfaringer, altså via en observation af rollemodeller (Davis & Harré, 1990). De skriver at:

'Positions are identified in part by extracting the autobiographical aspects of a conversation in which it becomes possible to find out how each conversant conceives of themselves and of the other participants by seeing what position they take up and in what story, and how they are then positioned.' (Davis & Harré, 1990)

Positionering er altså en aktivitet, som individet, bevidst eller ubevidst, dagligt indgår i, eksempelvis i konversationsammenhænge:

² Fra forelæsning, 2007-9-27.

³ <http://www.filosoffen.net/lektion/franskfilo01/frfilofoucault.html> 2007-12-11.

‘...the discursive process whereby selves are located in conversations as observably and subjectively coherent participants in jointly produced story lines. There can be interactive positioning in which what one person says positions another.’ (Davis & Harré, 1990)

Søndergaard skriver:

’Det, positioneringsbegrebet kan, er at gribe gensidigheden mellem individ og samfund i en abstraktionshøjde, der synliggør sociale kategorier og personlige anvendelser af sociale kategorier i udviklingen af selver.’
(Søndergaard, 1996)

Individet er derved, ifølge denne teori, af en vekselvirkende karakter, som varierer sit *selv* alt efter hvilken situation det befinder sig i. Hun skriver endvidere at:

’Hvem individet ”er”, kan variere over tid og mellem forskellige arenaer alt afhængig af, hvilke diskursive praksisser og hvilke positioneringer inden for disse diskursive praksisser individet tilbydes og tager sig adgang til.’

For en bedre forståelse af begrebet, skal vi se nærmere på hvilke processer, der går forud for positioneringen. To eksempler på sådanne processer, som Harré og Davis nævner, er:

- 1 ‘Positioning of self in terms of the categories and story lines...’
- 2 ‘Recognition of oneself as having the characteristics that locate oneself as a member of various sub classes of dichotomous categories and not of others...’ (Harré & Davis, 1990)

Med andre ord, må individet altså se sig selv som værende en del af noget og ikke noget andet, eksempelvis kultur, klasse, m.v. hvilket imidlertid også er en subjektposition, som vi vil komme nærmere ind på om lidt.

For at vende tilbage til Tannen, definerer hun underlegenhedspositionen og overlegenhedspositionen som værende brugbare værktøjer til magt og/eller indflydelse. Disse positioneringer kan, som andre, være bevidste eller ubevidste, men er ikke desto mindre hverdagspositioneringer for mange mennesker. Tannen beskriver en tænkt situation om, hvordan man kan få en tid hos en, ellers helt booket, blikkenslager:

'(...) overlegenhedspositionen: Man lader skinne i gennem at man er en betydningsfuld person, et medlem af byrådet, der har noget at skulle have sagt, hvad angår licenser og tilladelser, som en blikkenslager har brug for'
(Tannen, 1992)

Her lader man altså blikkenslageren vide at man er helt uden empati for hans verden og med alle midler vil vinde samtalen. Dette frembringer et billede af en mand, ikke en kvinde, hvis man skal se det ud fra teorierne om det maskuline og feminine. Til gengæld frembringer underlegenhedspositionen et billede af en kvinde:

'Man fortæller med beklagelse receptionisten, at man er ny i byen, og at man ikke har nogen naboer eller slægtninge, som man kan tage bad hos, eller hvis faciliteter man kan benytte sig af. Man håber hun vil få ondt af én og tage specielle hensyn.' (Tannen, 1992)

Hvorfor billedet af en kvinde dukker op, kan være at hun oftest positionerer sig selv som svag, altså som offer for situationer der ikke er hendes skyld. Men måske er hun i virkeligheden godt klar over hendes position, hvilket således giver hende mulighed for at ”udnytte” den, hvad enten det er bevidst eller ej?

- Subjektivering

Subjektivering er, af ovenstående grunde, en uundgåelig faktor for individet i det postmoderne samfund. Som socialpsykologien fortæller os, ser mennesket tingene i substansrammer, altså udfra hvordan det selv tænker og kommer derfor også til at forme kategorier ud fra hvad, og hvor meget, det ved. Positionerne afgør subjektiveringen både for det givne individ og dets konfronterende relationer, som subjektiverer individet udfra dets adfærd og kommunikation.

- Koder

Hvis man, som socialkonstruktionismen, kun taler om individet i samfundet – i diskurser, positionering, subjektivering og narrativer, vil man ifølge Søndergaard mangle et felt til at dække det der er forudgående for disse, nemlig koderne.

Søndergaard mener at de mandlige og kvindelige kropstegn er koder fra kulturen og derfor ikke kan overses som værende bestemmende for kønnenes forskellige adfærd. Hun påpeger problemet i den socialkonstruktionistiske skole, som værende adskillelsen af handlemønstre og diskursive praksisser, og fokuseringen på ’sproget som medierende led mellem kultur og individ’. Problemet for den psykologiske teori ligger i, at ’kultur ikke [er] en empirisk kategori, (...) kultur er en analytisk implikation’ (Søndergaard, 1996) og derfor hører hjemme i antropologien og etnologien. Trods det, er

'Køn noget, vi konstrueres gennem, og som konstruerer vore kropes betingelser for væren og fremtrædelse. Køn er noget, vi alle gør som kulturelle gentagelser og citater' (Søndergaard, 1996)

Vi kan altså ikke overse de kulturelle koder i overvejslen om kønnenes adfærd og kommunikation, hvilket også bliver en vigtig faktor for det følgende kapitel, en opfølgnng af afsnittet om mænd og kvinders forskelle.

Socialkonstruktionistisk delkonklusion

Den biologisk betingede forskel mellem han- og hunkøn er givetvis stadig en reel faktor at have i øjemed, selvom det teoretiske perspektiv der nu lægges over undersøgelsesområdet er socialkonstruktionisme. Som før nævnt, er det i udgangspunktet den biologiske forskel der er afgørende for, hvilken kategori vi som mennesker må indfinde os i, men selv samme kategori er tilsyneladende styret af helt anderledes faktorer end de biologiske.

Når det postmoderne sættes i forbindelse med det kognitive, kan man ane en sammenhæng mellem vores måde at tænke på, og den måde, samfundet har ladet sig opbygge og strukturere. Når millioner af mennesker alle er disponerede ud fra deres kognitive skemata, til at danne sig et billede af – eller konstruere – deres omverden i en subjektiv begrebsramme, kommer postmodernismen og socialkonstruktionismen ikke til at stå som et overraskende resultat. Dette er naturligvis forudsat en antagelse af, at begge teorier har en vis sandhedsværdi. Der aftegner sig et billede af et dialektisk forhold, hvor vores måde at tænke på, indvirker på den måde vores samfund er bygget op, som igen danner ramme for vores tænkning. Kønnen bliver altså, inddraget i denne tankerække, både til en ramme inden for hvilken vores

tænkning foregår, men samtidig til en konstruktion i den samfundsstruktur, som et langt stykke hen ad vejen er en konsekvens af vores måde at tænke på.

Derfor gives der ingen entydige svar på de spørgsmål som er rejst indenfor henholdsvis det kognitive eller det postmoderne, hver for sig. Hvor forskellen på mænd og kvinder indenfor det kognitive blev til en begrænset biologisk præget forudsætning, der havde en vis determinerende faktor for vores fysiske og tankemæssige evner i samfundet, tegner den postmoderne tænkemåde et billede af en lang række roller, der på sin vis ikke lader kromosomerne være altafgørende for hvad kønnet er i samfundet. Hvis kønnet er konstrueret socialt, er det ikke utænkeligt, at en person med to X-kromosomer, givet et sæt egenskaber og en personlig væremåde, kunne kaldes en mand, udelukkende på grund af den rolle der blev udfyldt af personen. Dog skal det siges, at vi i vores senmoderne samfund er meget fikserede på biologiske kendsgerninger, såsom kromosomer, når kønnet skal bestemmes.

En interessant vinkel på problemet, kunne være den proces der gennemgås når en hermafrodit bliver født. Uden egentlige biologiske faktorer at pejle efter til bestemmelsen af kønnet, lader man det være op til forældrene, om de vil opdrage barnet som dreng eller pige. En mere radikal eksemplificering af problemet, biologisk contra social konstruktion, er svær at opdrive.

Vores biologi bliver altså afgørende for, hvilken kategori, mand/kvinde, vi bliver sat i, og hvilken rolle i samfundet vi ventes at udfylde. Rollen stiller så derefter krav til vores opførsel. Mandlig eller kvindelig biologi spiller ind, men er ikke alene determinerende for vores præferencer indenfor valg af job, interesser i fritiden, samlivspartner. De socialt konstruerede kategorier kommer til at virke forstærkende på de biologiske betingelser. Eksempelvis: En person af hankøn har en stærkere fysisk krop, og er derfor i udgangspunktet bedre egnet i rollen som flytteemand, end en person af hunkøn. Af samme grund vækker han mindre opsigt i sin omgangskreds når han proklamerer sit valg af job som flytteemand, end han ville hvis han var af hunkøn. Men det er de sociale relationer der afgør denne opsigt, ikke kønnet.

Litteratur:

- Gergen, K. J. *Det mættede selv: identifikationsdilemmaer i nutiden*. Virum: Dansk Psykologisk Forlag, (2006)
- Gergen, K. J. *The saturated self: Dilemmas of identity in contemporary life*. New York: Basic Books, (1991).
- Davies B. & Harré R. Positioning: the Discursive Production of Selves, I: *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 20/1, (1990).
- Søndergaard, D. M. *Tegnet på kroppen. Køn: Koder og konstruktioner i akademia*. Københavns Universitet: Museum Tusulanum Press, (1996).